

Маргарита Чабанна

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Marharyta Chabanna. Institutional Aspects of Proportionate Parliamentary Representation of Ukrainian Political Parties.

In political science the assessment of institutional development is an important criterion for determining the level of democratic governance. Therefore, the role of formal political institutions is significant for the functioning of the political system. It concerns the functioning of the executive, legislative, judiciary, and has expression in the mechanisms of mediation between public authorities and citizens. In the article the participation of political parties as such mediators is shown. Political parties, in this context, perform the numbers of functions in order to promote the principle of political representation through elections and parliamentarism. Therefore, political elections aimed at the expression of public opinion may apply as a tool for representative government. Thus, democratic elections and the formation of the parliament can be evaluated according to the criteria of transparency and proportionality of political representation.

The implementation of these principles in a democratic political system depends on several factors related to the type of electoral system and those political institutions that affect the electoral process. For instance the representation of political parties in elected bodies depends on the threshold for parties or blocks (in the case of a proportional system), voter turnout and the method of determining electoral quota; as well the number of political parties participating in the elections; and the rights of voters to vote «against all».

The article examines the impact of the electoral system on proportionate representation of political parties in parliament during the elections to the Ukrainian parliament (2002-2014). As for the constitutional amendments and electoral legislation in 2004-2014 years, we focus on the type of electoral system, the methods for calculating the electoral quota, threshold for political parties, the number of political parties-participants of the election process, as well as indicators of voter turnout.

In order to analyse the proportionality of parliamentary representation of political parties we consider the indices of disproportionality. Overall, the disproportionate representation of political party as a phenomenon is caused by the existence of threshold (in the case of a proportional electoral system) and single-member constituencies (in the case of the majority electoral system). The level of proportional parliamentary representation of political parties in Ukraine is moderate. At the same time, the downward trend of proportional representation is obvious. This is due to the increase in unrepresented voters who vote for political parties that do not win seats. In this regard, we can state that a high threshold helps large parties in the election competition. However, as a result, the disproportionate representation of political parties may rise because of the high percentage of voters whose interests are not represented in parliament. In other words, the essential electoral support for non-influential parties, their overall percentage and dispersion of voters who support political parties that do not pass in parliament, is a factor of disproportionate representation. That is, the level of proportionate representation refers to the total number of political parties that compete in elections.

Key words: political party, democracy, parliamentary representation, electoral system, voter turnout, electorate, indices of disproportionality.

Вступ та теоретичні зауваження

Поширеною у політичній науці є оцінка інституційного розвитку політичної системи як критерій визначення рівня демократичності урядування. У функціонуванні політичного режиму важливою є роль формальних аспектів політичної влади, виражених у сформованих органах виконавчої, законодавчої, судової влади, включаючи механізми посередництва між цими структурами та громадянами, здійснюваного зокрема політичними партіями [1, с. 16, 19]. Роль партій певною мірою відображено у так званих процедурних визначеннях демократії, які враховують

мінімальну кількість атрибутів¹, ототожнюють її здійснення з проведенням конкурентних виборів та наявністю громадянських свобод². Відповідно, демократією також вважають політичний режим, що спирається на процес колективного прийняття рішень, суб'єкти якого мають однаковий вплив на його окремі етапи [3]. Якщо у невеликих спільнотах відповідний принцип демократичності прийняття рішень може бути реалізовано шляхом прямої участі всіх їх членів у цьому процесі; то в межах великих спільнот, зокрема держав, необхідним є делегування населенням повноважень окремим особам, і таким чином, впровадження принципу політичного представництва. Найкраще цей метод описує ідея представницької демократії. Реалізуються її принципи через інститут виборів та парламентаризму, функціонування яких може бути оцінено за критеріями прозорості формування виборних органів та пропорційності представництва суб'єктів делегування повноважень, оскільки політичні вибори як засіб волевиявлення громадян та інструмент формування органів представницької влади насамперед повинні виконувати репрезентативну функцію.

Реалізація цієї функції в умовах політичного режиму, який є демократичним, як мінімум за формальними ознаками, залежить від ряду чинників, пов'язаних із виборчою системою та тими політичними інститутами, які впливають на виборчий процес. На рівень представництва електорату політичних партій у виборних органах влади впливає наявність та рівень прохідного бар'єру для партій (або блоків), якщо йдеться про вибори за пропорційною системою, наявність законодавчо закріпленого порогу явки на вибори, а також спосіб визначення виборчої квоти (кількості голосів виборців, необхідних для отримання одного депутатського мандата), за якою відбувається розподіл мандатів на підставі отриманих політичною партією голосів виборців. Вплив здійснює також кількість політичних партій, які беруть участь у виборах. Важливим інституційним аспектом є закріплення права виборців голосувати «проти всіх».

У статті розглянемо зумовлені виборчою системою чинники пропорційності парламентського представництва політичних партій як суб'єктів формування органів державної влади, на прикладі виборів до Верховної ради України у період 2002-2014 років. Враховуючи конституційні зміни та внесення змін у виборче законодавство протягом періоду 2004-2014 років, увагу приділимо таким аспектам виборчої системи, як тип виборчої системи, спосіб обчислення виборчої квоти, наявність прохідного бар'єру для політичних партій, та відповідно, кількості політичних партій-учасників виборчого процесу, а також показникам явки виборців.

Для здійснення аналізу пропорційності парламентського представництва політичних партій як суб'єктів формування органів державної влади важливе значення має методологія обчислення індексів диспропорційності партійного представництва.

У політичній науці розробленими є ідеї про залежність рівня пропорційності парламентського представництва політичних партій від типу виборчої системи, способу розподілу депутатських мандатів, розміру виборчих округів, показників ефективної кількості партій, інших чинників. В цілому, диспропорційність партійного представництва як явище спричинено наявністю прохідного бар'єру за пропорційної системи і наявністю одномандатних округів

¹Процедурний підхід розглянуто у працях Г. О'Доннелла, Ф. К. Шміттєра, С. Хантігтона, Т. Л. Карла, про мінімальні визначення писали Г. Ді Палма, А. Пшеворський, Х. Лінц, Т. Л. Карл та інші.

²Розробниками виборчого визначення є Й. Шумпетер, Кіркпатрік, Т. Ванханен. Процедурні умови демократії або поліархії, за Р. Далем – це контроль виборних посадовців, проведення частих та чесних виборів; наявність активного та пасивного виборчого права у дорослого населення; наявність свободи висловлювань; наявність права пошуку альтернативних джерел інформації, які мають бути захищені законом; наявність права громадян на створення незалежних об'єднань та організацій [2, с. 11].

за мажоритарної виборчої системи (при зменшенні пропорційності за системи відносної більшості), які зумовлюють перерозподіл голосів, незалежно від способу визначення виборчої квоти. Непредставленими у виборчому органі є ті політичні партії, які за пропорційної системи не подолали прохідний бар'єр та представники яких не отримали мандатів за результатами виборів у одномандатних округах за наявності змішаної виборчої системи.

Оцінку відповідності відсотку отриманих мандатів та відсотку здобутих голосів виборців, вплив чинників забезпечення пропорційності представництва здійснено у пропонованих дослідниками методах обчислення індексів диспропорційності парламентського представництва. Найвідомішими у політичній науці є індекси, розроблені М. Галагером, Б. Грофманом, А. Лейпхартом, Д. Рае, Р. Таагаперою, М. Лаксо [4-10]. Застосовані ними для визначення пропорційності представництва методи обчислення враховують такі чинники, як виборча явка, наявність прохідного бар'єру, кількість учасників виборчого процесу, що впливають на відхилення показника кількості мандатів від показника виборчої підтримки, а також роль найбільших політичних партій. Відмінності у методах, із використанням різних змінних, зумовлюють дещо відмінні показники індексів диспропорційності. Проте, як правило, тенденції, визначені за допомогою обчислень, є спільними. Питання індексування парламентського представництва, оцінку диспропорційності, залежність пропорційності представництва від типу виборчої системи досліджують, окрім названих вчених, Ф. Алексеров, М. Балінські, Г. Голосов, О. Карпов, Ю. Ключковський, А. Романюк, Г. Янг та інші [11-15].

Можливими є декілька способів визначення показника представництва інтересів виборців у парламенті.

Найпростіший варіант визначення пропорційності представництва політичної партії (або блоку) є порівняння показників v_i та s_i , де v_i позначає частку голосів, отриманих політичною партією (або блоком) i на виборах, а s_i позначає частку мандатів, отриманих партією (або блоком) i у представницькому органі, за результатами виборів. Таким чином, якщо V – загальна кількість голосів виборців, V_i – кількість голосів виборців, отриманих політичною партією, S – загальна кількість місць у представницькому органі, S_i – кількість місць, отриманих політичною партією, то показник v_i (частка голосів виборців) $= \frac{V_i}{V}$, а s_i (частка отриманих місць) $= \frac{S_i}{S}$. Відповідно, якщо $\frac{S_i}{V_i} < \frac{S}{V}$, то партія i недостатньо представлена, і навпаки, якщо $\frac{S_i}{V_i} > \frac{S}{V}$, то партія i має надмірне представництво. Розгляд пропорційності представництва партій, обраних в Україні у багатомандатному окрузі, в умовах використання змішаної виборчої системи, варто здійснювати із врахуванням тієї кількості місць у представницькому органі влади, яка розподіляється за результатами виборів у цьому окрузі.

Оцінку співвідношення місць, які отримали партії у представницькому органі, з кількістю голосів, відданих за ці партії, здійснюють обчисленням індексу диспропорційності представництва інтересів з використанням методу найменших квадратів М. Галагера. Цей метод наведемо на початку, оскільки дані, отримані з його застосуванням, на нашу думку, є доволі репрезентативними. Формула обчислення індексу Галагера: $Lsq = \sqrt{\frac{1}{2} \sum_{i=1}^n (s_i - v_i)^2}$, де v_i є часткою (або відсотком³) голосів, отриманих партією i , а s_i є часткою (або відсотком) мандатів у представницькому органі, отриманих цією партією.

Найпростішим індексом, який показує рівень відповідності партійного представництва результатам виборів, значення якого залежить від кількості

політичних партій, є індекс Рае. Він є середнім арифметичним абсолютних відхилень і обчислюється за формулою $I_{Rae} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |s_i - v_i|$, де v_i є часткою голосів, отриманих партією i , а s_i є часткою мандатів у представницькому органі, отриманих цією партією. Цей індекс збільшується зі зменшенням пропорційності представництва, і зменшується зі зменшенням кількості партій-суб'єктів виборчого процесу, які не отримали мандатів у виборчому органі. Оскільки кількість політичних партій при обчисленні цього індексу має вплив на його значення, рівень пропорційного представництва корисно аналізувати з урахуванням ефективної кількості електоральних та парламентських партій, коли дільником є не загальна кількість партій, а їх ефективна кількість. У такому контексті для визначення диспропорційності можливим є використання індексу

Грофмана, обчислюваного за формулою $I_G = \frac{1}{E} \sum_{i=1}^n |s_i - v_i|$, де E – ефективна кількість політичних партій. При цьому, за умов високого рівня партійної фрагментації, показник ефективної кількості політичних партій буде високим, і нижчим – при зменшенні фрагментованості партійної системи. Тобто, диспропорційність представництва також можемо визначити на підставі різниці між показниками ефективної кількості електоральних та парламентських партій. Показник ефективної кількості політичних

партій запропоновано Р. Таагаперою та М. Лааксо та обчислюється за формулою $E = \frac{1}{\sum_{i=1}^n p_i^2}$, де p_i є кількістю мандатів, які отримала партія i у представницькому органі,

або часткою голосів, отриманих партією на виборах.

Інший індекс диспропорційності, запропонований А. Лейпхартом для визначення репрезентації двох найбільших парламентських партій, обчислюється за формулою $I_L = \frac{|s_1 - v_1| + |s_2 - v_2|}{2}$, де v_i є часткою голосів, отриманих партією i , а s_i є часткою мандатів у представницькому органі, отриманих цією партією.

Наведені індекси, які показують репрезентативність виборчих уподобань, залежать не лише від кількості політичних партій та фрагментованості партійної системи. Варто зауважити роль способу обчислення виборчої квоти та розподілу мандатів між політичними партіями, які подолали прохідний бар'єр. В цілому, щодо пропорційної системи, кількість отриманих мандатів при голосуванні за закритими списками є пропорційною кількості голосів, відданих за список. Проте суттєвим є встановлення так званого виборчого коефіцієнту або виборчої квоти для обчислення кількості мандатів для кожної партії, який обраховують шляхом поділу суми голосів у окрузі на кількість наявних мандатів. Цей коефіцієнт використовують при першому розподілі, після якого потрібним є розподіл мандатів, які залишились внаслідок неврахування голосів виборців, отриманих партіями, які не подолали виборчий бар'єр. Отже, саме спосіб здійснення наступних розподілів мандатів суттєво впливає на пропорційність представництва політичних партій.

Враховуючи наявні розробки у політичній науці, які стосуються впливу таких чинників пропорційності представництва політичних партій у парламенті, як тип

³При побудові індексу та відповідних обчисленнях іноді використовують показники у відсотках, що впливає на результати та передбачає відмінний спосіб інтерпретації.

виборчої системи, спосіб обчислення виборчої квоти та розподілу мандатів, розмір виборчих округів, сформулюємо такі гіпотези дослідження:

Гіпотеза 1. Пропорційність представництва політичних партій є обернено залежною від відсотку непередставлених у парламенті виборців.

Гіпотеза 2. Збільшення виборчого бар'єру негативно впливає на пропорційність партійного представництва.

Гіпотеза 3. Пропорційність представництва політичних партій є обернено залежною від кількості партій-учасниць виборів.

Пропорційність парламентського представництва політичних партій

Спосіб обчислення виборчої квоти та розподілу мандатів, що отримують політичні партії, представники яких проходять у парламент, є суттєвим чинником пропорційності представництва політичних партій. В Україні для визначення виборчої квоти здійснюють ділення загальної кількості голосів виборців на загальну кількість мандатів, які потрібно розподілити. Після першого розподілу мандатів відбувається наступний розподіл за методом найбільших залишків, за яким мандати розподіляють за списком, де кількість голосів після першого і до повного розподілу, є найбільшою⁴. Потрібно вказати, що застосування вказаного методу є вигідним для партій, які отримують невелику підтримку, оскільки у них залишки голосів є найбільшими. В цілому, використовуваний в Україні спосіб визначення виборчої квоти та метод розподілу мандатів сприяє пропорційності партійного представництва.

Порівняємо вибори до українського парламенту 2002–2014 років, які відбувалися за різних інституційних умов, за різною виборчою системою. У 2002, 2012, 2014 роках використовувалася змішана виборча система, проте із різним прохідним бар'єром. У 2006 та 2007 роках використовувалася пропорційна система. У 2002 році виборчий бар'єр для партій (блоків) становив 4 % (4 %), у 2006 та 2007 роках 3 % (4 %), у 2012 та 2014 роках 5 % (участь блоків не передбачено). Особливістю закону «Про вибори народних депутатів України» від 2012 року виступило скасування права виборців голосувати «проти всіх» та скасування порогу явки на вибори.

Наведемо результати парламентських виборів 2002–2014 років у таблицях 1–5. Обчислимо зокрема, за даними Центральної виборчої комісії відсоток голосів виборців та кількість отриманих мандатів, частки голосів виборців, які підтримали парламентські партії та частки отриманих ними місць у парламенті.

⁴Виборча квота, за законом 2004 року, обчислюється шляхом ділення сумарної кількості голосів виборців, на число депутатських мандатів, яке дорівнює кількісному складу Верховної Ради України, визначеному Конституцією України [16, ст. 96]. За законом 2012 року, виборча квота «обчислюється шляхом ділення сумарної кількості голосів виборців, визначеної відповідно до частини шостої цієї статті, на число депутатських мандатів, яке дорівнює 225» [17, ст. 98]. Кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії (у законі про вибори народних депутатів, від 2012 року, вказано про список партії або блоку), ділиться на виборчу квоту. Ціла частина отриманого числа становить кількість депутатських мандатів, що отримали кандидати у депутати від партії (за законом 2004 року), партії або блоку (за законом 2012 року). Дробові залишки враховуються при розподілі решти депутатських мандатів. Партії (партії або блоки), виборчі списки від яких мають більші порівняно з іншими дробові залишки після ділення отримують по одному додатковому депутатському мандату, починаючи з виборчого списку партії (партії або блоку), що має найбільший дробовий залишок. Якщо дробові залишки у двох чи більше виборчих списках партій (партій або блоків) однакові, першим додатковий депутатський мандат отримує той виборчий список партії (партії або блоку), за кандидатів у депутати від якої віддано більшу кількість голосів виборців. Розподіл додаткових депутатських мандатів закінчується після вичерпання загальної кількості депутатських мандатів [16, ст. 96] або загальної кількості депутатських мандатів у загальнодержавному окрузі [17, ст. 98].

Таблиця 1. Результати виборів до ВР України по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу, 2002–2014 роки

Рік	Назва політичної партії (блоку)	% голосів «за»	частка голосів «за» ⁵	кількість мандатів	% мандатів ⁶	частка місць у парламенті ⁷
2002	Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка» Наша Україна»	23,57	0,24	70	31,11	0,31
	Комуністична партія України	19,98	0,20	59	26,22	0,26
	Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	11,77	0,12	35	15,56	0,16
	Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	7,26	0,07	22	9,78	0,10
	Соціалістична партія України	6,87	0,07	20	8,89	0,09
	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	6,27	0,06	19	8,44	0,08
2006	Партія регіонів	32,14	0,32	186	41,33	0,41
	«Блок Юлії Тимошенко»	22,29	0,22	129	28,67	0,29
	Блок «НАША УКРАЇНА»	13,95	0,14	81	18,00	0,18
	Соціалістична партія України	5,69	0,06	33	7,33	0,07
	Комуністична партія України	3,66	0,04	21	4,67	0,05
2007	Партія регіонів	34,37	0,34	175	38,89	0,39
	«Блок Юлії Тимошенко»	30,71	0,31	156	34,67	0,35
	Блок «НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМООБОРОНА»	14,15	0,14	72	16,00	0,16
	Комуністична партія України	5,39	0,05	27	6,00	0,06
	«Блок Литвина»	3,96	0,04	20	4,44	0,04
2012	Партія регіонів	30,00	0,30	72	32,00	0,32
	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	25,54	0,26	62	27,56	0,28
	Політична партія «Український Демократичний Альянс за Реформи Віталія Кличка»	13,96	0,14	34	15,11	0,15
	Комуністична партія України	13,18	0,13	32	14,22	0,14
	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	10,44	0,10	25	11,11	0,11
2014	Політична партія «НАРОДНИЙ ФРОНТ»	22,14	0,22	64	28,44	0,28
	ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»	21,82	0,22	63	28,00	0,28

	Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ»	10,97	0,11	32	14,22	0,14
	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	0,09	27	12,00	0,12
	Радикальна Партія Олега Ляшка	7,44	0,07	22	9,78	0,10
	Політична партія ВО «Батьківщина»	5,68	0,06	17	7,56	0,08

Джерело: дані Центральної виборчої комісії України [18-22].

Врахуємо, що у 2002 році кількість партій, які брали участь у виборах у багатомандатному окрузі, становила 33 (загалом вони отримали 93,84%). Партії, які за результатами виборів у єдиному окрузі стали парламентськими, отримали 75,72% голосів виборців; за партії, що не отримали парламентського представництва, проголосували 18,12% виборців. «Проти всіх» віддали голоси 2,45% виборців.

Кількість партій, які брали участь у виборах у 2006 році, становила 45, вони загалом отримали 98,23% голосів виборців. Партії, які стали парламентськими, отримали 77,73% голосів, непередставлені у парламенті партії отримали 20,50 % голосів. Відсоток виборців, які голосували «проти всіх» становив 1,77.

У виборах 2007 року взяли участь 20 партій. Їх підтримали 97,27% виборців (2,73 % не підтримали кандидатів від партій). Відповідно, 88,58% виборців проголосували за партії, які отримали місця у парламенті, і 8,69% за партії, непередставлені після виборів у парламенті.

Загальна кількість політичних партій, які у 2012 році на виборах у багатомандатному окрузі підтримали 99,92% населення, 21. Із них політичні партії, які стали парламентськими, підтримали 93,12% електорату, натомість ті політичні партії, які не пройшли до парламенту – 6,8%.

Загальна кількість політичних партій на позачергових парламентських виборах у 2014 році, які у багатомандатному окрузі підтримали 99,64% виборців, становила 29. Політичні партії, які за результатами виборів у єдиному окрузі стали парламентськими, підтримали 77,28% виборців, а ті партії, які не отримали парламентського представництва, підтримали 22,36% виборців.

Переходячи до обчислення та інтерпретації даних, зауважимо, що визначення співвідношення кількості отриманих партією мандатів та кількості отриманих голосів виборців варто здійснити спочатку із застосуванням методу найменших квадратів, або індексу Галагера, Lsq . Обчислення індексу Галагера для партій, які пройшли до ВР України у 2002 році за пропорційною системою, показує $Lsq=0,08$ (або 7,91 для обчислення у відсотках⁸), тобто після розподілу депутатських мандатів можемо стверджувати про середній рівень диспропорційності представництва політичних партій у парламенті. Цей результат певною мірою пов'язаний з високим прохідним бар'єром. Проте водночас варто звернути увагу на інші кількісні дані, а саме на те, що з 33 політичних партій, які претендували на парламентське представництво, 27 непередставлених у ВР партій

⁵Обчислено автором.

⁶Обчислено автором.

⁷Обчислено автором.

⁸У ситуації використання даних у відсотковому вимірі, індекс Галагера має значення від 0 до 100, що ілюструє ситуації від максимально пропорційного представництва до наявності мандатів за умови неотримання жодного голосу виборця, відповідно. При цьому, «пропорційною» системою з низьким рівнем диспропорційності вважається система за наявності показника від 0 до 1. Про «непропорційну» систему з низьким рівнем диспропорційності йдеться за наявності значення індексу від 1 до 6; про «непропорційну» з середнім рівнем – від 7 до 13; про «непропорційну» з високим рівнем – понад 13.

набрали 18,12% голосів виборців. Наявна ситуація свідчить про доцільність зниження прохідного бар'єру (при обчисленні індексу не враховано дані про рівень явки на вибори та про кількість голосів виборців, які не підтримали жодну політичну партію).

Для виборів у парламент 2006 року обчислення за методом найменших квадратів показує, що становив 0,09 (або 8,52, якщо проводити обчислення у відсотках), і його значення теж свідчить про середній рівень диспропорційності представництва інтересів виборців у парламенті. Кількість не представлених у парламенті партій-суб'єктів виборчого процесу збільшилась, проте несуттєве підвищення індексу диспропорційності (незважаючи на суттєву різницю у загальній кількості партій та зменшення кількості парламентських партій), порівняно з минулими виборами, могло пояснюватись невеликою різницею у кількості голосів, отриманих партіями, які не подолали виборчий бар'єр (18,12% та 20,50% у 2002 та 2006 роках, відповідно).

За даними 2007 року значення Lsq становило 0,05 (або 4,54, якщо використовувати відсоткові показники) і свідчило про суттєве зниження рівня диспропорційності представництва порівняно з попередніми виборами. Скорочення показника підтримки політичних партій, які не потрапили до парламенту до 8,69%, порівняно з попередніми виборами, відбулося насамперед внаслідок суттєвого зменшення загального числа політичних партій, які конкурували між собою на виборах.

У 2012 році після запровадження змішаної виборчої системи індекс Lsq зменшився. Він становив 0,02 (або 2,32 у випадку обчислення у відсотках) і свідчив про низький рівень диспропорційності представництва. Натомість у 2014 році $Lsq=0,10$ (або 7,09, якщо проводити обчислення у відсотках) перевищив показники попередніх років, що можна пояснити великим зростанням відсотку виборців (до 22,36%), які підтримали менш впливові партії.

Помітним у всіх виборах на значення індексу диспропорційності є вплив кількості партій, який проте зростає не прямо пропорційно зростанню кількості партій, які беруть участь у виборах, а залежить від рівня підтримки електоратом тих партій, які не отримують мандати. Бачимо підтвердження того, що не лише саме збільшення виборчого бар'єру збільшує диспропорційність партійного представництва у парламенті; важливо, якою є кількість голосів, отримана партіями, що не пройшли до парламенту (оскільки ця кількість зростає із підвищенням виборчого бар'єру та призводить до зростання частки «неврахованих» голосів).

Кількість політичних партій, які беруть участь у виборах, враховано у індексі диспропорційності Rae . Нами обчислено його значення для виборів 2002 року (загальна кількість партій-учасниць виборів 33, отримали мандати 6 партій), коли I_{Rae} становив 0,04, у 2006 році (загальна кількість партій 45, отримали мандати 5 партій) $I_{Rae}=0,04$, у 2007 році (загальна кількість партій 20, отримали мандати 5 партій) $I_{Rae}=0,02$, у 2012 році (загальна кількість партій 21, отримали мандати 5 партій) $I_{Rae}=0,01$ та у 2014 році $I_{Rae}=0,04$ (загальна кількість партій 29, отримали мандати 6 партій).

Наступним кроком є з'ясувати, як впливає ефективна кількість політичних партій на індекс диспропорційності. Обчислені нами показники ефективної кількості парламентських і електоральних партій наведено у таблиці 2.

Таблиця 2. Показники ефективної кількості парламентських та електоральних політичних партій для України

	2002	2006	2007	2012	2014
$E_{\text{парл.}}$	4,68	3,27	3,27	4,27	3,78
$E_{\text{елект.}}$	7,97	5,64	4,25	4,90	7,97

Різниця між показниками $E_{елект.}$ та $E_{парл.}$ становила у 2002 році 3,29, у 2006 році – 2,37, у 2007 році – 0,98, у 2012 році – 0,63, у 2014 році – 4,19. Таким чином, вищий рівень фрагментованості партійної системи в Україні, з огляду на результати парламентських виборів 2002-2014 років, виступав у 2002 та 2014 роках, нижчий – у 2006, 2007 і 2012 роках.

Таким чином, використовуючи ефективну кількість партій як дільник при обчисленні індексу Грофмана, ми отримуємо результати: $I_G(2002) = 0,03$, $I_G(2006) = 0,04$, $I_G(2007) = 0,03$, $I_G(2012) = 0,01$, $I_G(2014) = 0,06$. Тенденцію, в цілому, підтверджуємо обчисленням для українських політичних партій індексу Лейпхарта. Відповідно, $I_L(2002) = 0,07$, $I_L(2006) = 0,08$, $I_L(2007) = 0,05$, $I_L(2012) = 0,02$, $I_L(2014) = 0,06$. Про більшу диспропорційність представництва свідчить значення індексу Лейпхарта за 2006 рік, а про найменшу з порівнюваних – показник 2012 року.

Запропонуємо зведену таблицю індексів, обчислених нами для визначення рівня диспропорційності представництва інтересів у парламенті України за результатами виборів 2002-2014 років (у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі).

Таблиця 3. Індеси диспропорційності представництва інтересів у ВР України

	2002	2006	2007	2012	2014
Lsq	0,08	0,09	0,05	0,02	0,10
$I_{Рае}$	0,04	0,04	0,02	0,01	0,04
I_G	0,03	0,04	0,03	0,01	0,06
I_L	0,07	0,08	0,05	0,02	0,06

Якщо індекси Галагера, Рае та Лейпхарта ілюструють схожі тенденції, то індекс Грофмана, значення якого меншою мірою залежить від кількості партій-учасників виборчого процесу, свідчить про інше співвідношення показників диспропорційності за 2002 та 2007 роки та дещо відмінний показник у 2014 році.

Отримані кількісні дані підтверджують тезу про значення ефективної кількості партій, кількості партій-суб'єктів виборчого процесу та відсотку виборців, які голосували за політичні партії, що не подолали виборчий бар'єр для пропорційності представництва інтересів електорату в парламенті. Можна помітити, що прохідний бар'єр на пропорційність представництва прямо не впливає. Опосередкований вплив полягає в тому, що високий виборчий бар'єр перешкоджає проходженню до парламенту більшої кількості партій. Проте відсоток непередставлених виборців⁹, які голосували за партії, що не подолали прохідний бар'єр, залежить як від кількості партій-учасниць виборів, так і від їх підтримки електоратом. У 2006 році за порівняно низького обмеження, втім за великої кількості партій-учасниць, відсоток непередставлених виборців становив 20,5. Втім зі зростанням виборчого бар'єру в 2012 році до 5 %, відсоток непередставлених виборців зменшився втричі. Певною мірою таке зменшення може пояснюватися зменшенням кількості партій-претендентів на парламентське представництво у 2,2 рази. Водночас у 2014 році за збереження відповідних вимог до кількості голосів, яка дозволяє політичній партії отримувати депутатські мандати, та за

⁹Варто зважати на умовність визначення кількості непередставлених виборців, внаслідок неврахування у індексах відсотку голосів «проти всіх» та відсотку недійсних бюлетенів. У цій статті як про непередставлених пишемо про виборців, які голосували за політичні партії, що не подолали виборчий бар'єр, але не враховуємо голосів тих виборців, які не підтримали жодну політичну партію, та кількості недійсних бюлетенів при голосуванні у багатомандатному окрузі.

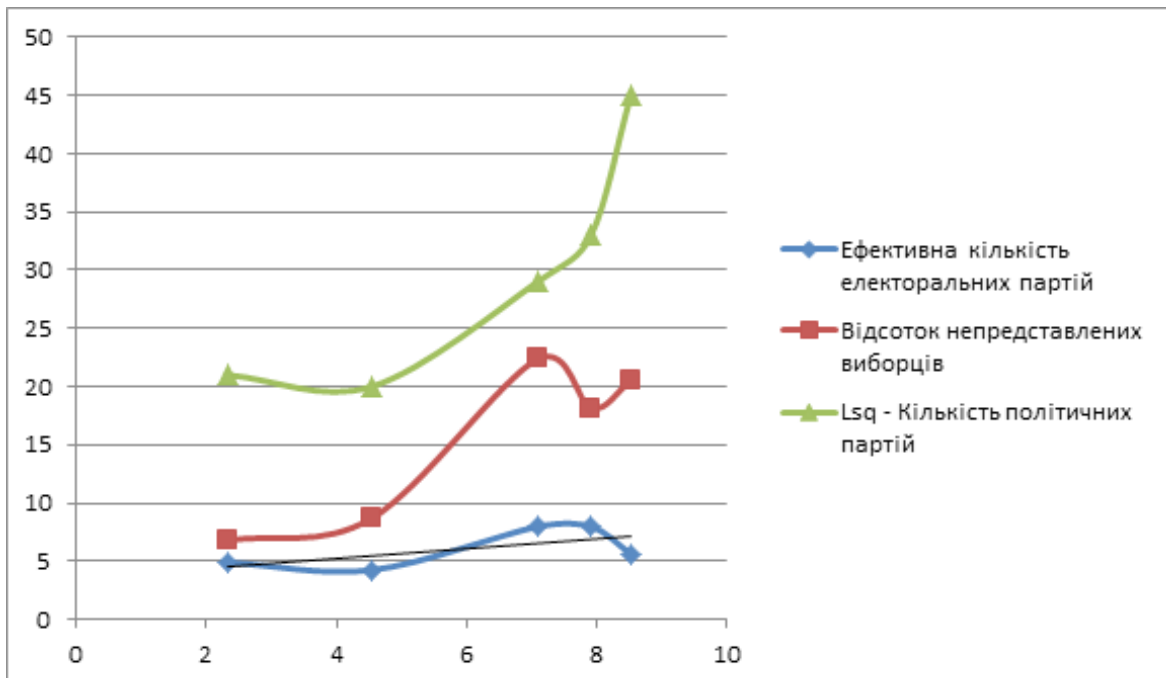
не надто великого збільшення кількості партій-учасниць (21 та 29 відповідно), відсоток непередставлених виборців збільшився втричі та перевищив показник 2006 року.

Дані про кількість партій-учасниць та відсоток непередставлених виборців, на нашу думку, прямо пов'язані з фрагментованістю партійної системи. Отже, твердження про зменшення ефективної кількості партій як чинник збільшення пропорційності партійного представництва, про який писав А. Лейпхарт [23, с. 165-166], в цілому можна підтвердити. Дані про ефективну кількість парламентських партій у досліджуваному періоді перебувають у невеликому діапазоні (від 3,27 і до 4,68). Відмінності стосуються ефективної кількості електоральних партій (0,63 – 4,19). Цю ситуацію пропонуємо розглянути із використанням даних про кількість непередставлених у парламенті виборців, які проголосували за політичні партії, що не набрали достатньої для отримання мандатів кількості голосів та загальну кількість партій-учасниць виборчого процесу.

Найвищий показник фрагментованості партійної системи в аналізованій період виступав у 2014 році – непередставленість 22,36% виборців при можливості обирати 29 політичних партій. Показник фрагментованості партійної системи у 2006 році (при тому що відсоток непередставлених виборців був подібним – 20,5 %) був суттєво нижчим. Відмінність можна пояснити суттєво більшою кількістю партій-учасниць виборів. Найнижчі показники фрагментованості виступали у 2007 та 2012 роках на тлі відносно низького рівня непередставленості виборців та меншої кількості партій-учасниць.

Графічно покажемо описані залежності таким чином: на осі X відобразимо дані індексу диспропорційності Lsq , обчисленого у відсотках, а на осі Y – дані про ефективну кількість електоральних партій, відсоток непередставлених виборців та кількість політичних партій-учасниць виборів.

Графік 1. Залежність диспропорційності представництва політичних партій від ефективної кількості електоральних партій, відсотку непередставлених виборців, кількості політичних партій

Напрямок кривих на графіку свідчить про переважно пряму залежність диспропорційності від показника кількості політичних партій та про меншу кореляцію між індексом диспропорційності та відсотком непередставлених виборців і ефективною кількістю партій.

Варто зауважити, що у 2007 році для проходження у парламент партії мали набрати 3% голосів, а у 2012 році – 5%, що не виступило чинником диспропорційності їх представництва. Окрім того, запровадження виборчого законодавства, у якому скасовано право виборців голосувати «проти всіх», не спричинило негативного впливу на пропорційність партійного представництва, і у 2012 році рівень диспропорційності був найнижчим у аналізованому періоді. Вважається, що вищим є рівень пропорційності в умовах великих виборчих округів, зокрема єдиного загальнодержавного округу, як у нашій країні. Обчислені нами невисокі загалом показники диспропорційності підтверджують цю тезу для України.

Висновки

На делегований парламенту процес прийняття рішень, які повинні відображати інтереси виборців, впливають численні чинники. Варто зважити, що їх наявність не дозволяє прогнозувати перебіг політичних процесів та перспективи ухвалення конкретних рішень лише на підставі кількісних даних про рівень репрезентативності, і оцінка демократичності політичних процедур та політичного режиму в цілому, навіть за концепцією електоральної демократії, потребує врахування сукупності ознак політичного режиму.

Суттєвим у контексті гарантування демократичності урядування є роль політичних інститутів, серед яких політичні партії, як учасники виборчого процесу та репрезентанти інтересів суспільних груп, посідають важливе місце. Нарівень пропорційності представництва політичних партій у парламенті впливає ряд чинників, зокрема розмір виборчих округів, тип виборчої системи, рівень прохідного бар'єру для партій в умовах функціонування пропорційної системи, спосіб визначення виборчої квоти та розподілу мандатів.

В Україні рівень пропорційності парламентського представництва політичних партій у досліджуваній період є середнім. Водночас помітними є тенденції до зменшення пропорційності представництва зі збільшенням відсотка непередставлених у парламенті виборців, які проголосували за політичні партії, що не отримали депутатських мандатів. Цей відсоток може залежати як від прохідного бар'єру, так і від кількості партій-учасниць виборів, проте така залежність є опосередкованою.

У цьому контексті можемо стверджувати, що чим вищим є виборчий бар'єр, який сприяє великим партіям у виборчій конкуренції, тим більшою є імовірність того, що великою буде кількість голосів виборців, яку не враховано при розподілі мандатів. Втім, стверджувати, що внаслідок саме цього диспропорційність представництва політичних партій зростає, ми не можемо, оскільки на відсоток виборців, інтереси яких не представлено у парламенті, впливає рівень електоральної підтримки партій-претендентів, які не набрали необхідної кількості голосів. Іншими словами, суттєвою є виборча підтримка маловпливових партій, їх сукупний відсоток, а також розпорошеність голосів виборців, які підтримали політичні партії, що не пройшли до парламенту. Водночас рівень пропорційності представництва пов'язаний із загальною кількістю партій, які конкурують на виборах. При її збільшенні пропорційність зменшується, тобто між цими показниками переважно спостерігається зворотній зв'язок.

1. *Anglade C. The State and Capital Accumulation in Latin America: A Conceptual and Historical Introduction / C. Anglade, C. Fortin // The State and Capital Accumulation in Latin America / [eds. Christian Anglade and Carlos Fortin]. – Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 1985. – P. 1–51.*

2. *Dahl R. Dilemmas of Pluralist Democracy / R. Dahl. – New Haven : Yale University Press, 1982. – 232 p.*

3. *Christiano T.* Democracy [Електронний ресурс] / T. Christiano // The Stanford Encyclopedia of Philosophy / [ed. N. Zalta]. – Fall 2008 Edition. – Режим доступу : <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/democracy/>.
4. *Gallagher M.* Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities / M. Gallagher // British Journal of Political Science. – 1992. – № 22. – P. 469–496.
5. *Gallagher M.* Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems / M. Gallagher // Electoral Studies. – 1991. – № 10. – P. 33–51.
6. *Grofman B.* Measures of bias and proportionality in seats-votes relationships / B. Grofman // Political Methodology. – 1983. – № 9. – P. 295–327.
7. *Lijphart A.* Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990 / A. Lijphart. – Oxford : Oxford University Press, 1994. – 228 p.
8. *Rae D.* The political consequences of electoral laws / D. Rae. – New Haven and London : Yale University Press, 1971. – P. 84–86.
9. *Taagepera R.* Seats and Votes: The Effects of Determinants on Electoral Systems / Rein Taagepera and Matthew Soberg Shugart. – New Haven and London : Yale University Press, 1989. – 292 p.
10. *Laakso M.* Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / M. Laakso, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – № 12. – P. 3–27.
11. *Aleskerov F.* Measuring Disproportionality in PR Systems / F. Aleskerov, V. Platonov // Political Studies (TBF). – 2005. – Vol. 60, No 4. – P. 23–34.
12. *Balinski M. L.* Fair representation / M. L. Balinski, H. P. Young. – New Haven and London : Yale University Press, 1982. – 191 p.
13. *Golosov G. V.* The Effective Number of Parties: A New Approach / G. V. Golosov // Party Politics. – 2010. – № 16. – P. 171–192.
14. *Ключковський Ю.* Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні / Ю. Ключковський // Вибори та демократія. – 2006. – № 3. – С. 11–19.
15. *Романюк А.* Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект / А. Романюк // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 2 (8). – С. 58–63.
16. *Закон України «Про вибори народних депутатів України»* // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 27–28.
17. *Закон України «Про вибори народних депутатів України»* // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10–11.
18. *Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій). 31 березня 2002 р. Чергові вибори* [Електронний ресурс] // Сайт ЦВК України. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V.html>.
19. *Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 р.* [Електронний ресурс] // Сайт ЦВК України. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001.html>.
20. *Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 р.* [Електронний ресурс] // Сайт ЦВК України. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001.html>.
21. *Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу. Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 р.* [Електронний ресурс] // Сайт ЦВК України. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/vnd2012/wp300pt001f01=900.html>.
22. *Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 р.* [Електронний ресурс] // Сайт ЦВК України. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp611?PT001F01=910#>.
23. *Lijphart A.* Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries / A. Lijphart. – New Haven and London : Yale University Press, 1984. – 229 p.